

ÜLVİYYƏ ƏLİYEVƏ
Bakı Dövlət Universiteti
Zahid Xəlil küç 23
ulviyye_a@yahoo.com

KONTENSİV TİPOLOGİYA BAXIMINDAN AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ CÜMLƏNİN NOMİNATİV STRUKTURU

Xülasə

Kontensiv tipologiya məzmun planının universal vahidlərinin dildəki ifadəsinə əsaslanan semantik determinantlı tipologiyadır. Kontensiv tipologiya baxımından Azərbaycan dili başqa türk dilləri kimi nominativ quruluşludur. Sistemli lingvistikanın prinsiplərinə əsaslanan kontensiv tipologiyada dil strukturunun iyerarxiyası əhatə olunur, dilin fonetik-fonoloji, leksik, morfoloji, sintaktik xüsusiyyətləri nəzərə alınır.

Azərbaycan dilində xəbərin ifadəsi olan feili leksemin semantikasından, yəni təsirli və ya təsirsizliyindən asılı olmayaraq, qrammatik subyekt – mübtəda həmişə adlıq halda olur. Müstəqim obyekt – vasitəsiz tamamlıq ancaq təsirli feillərlə işlənir. Azərbaycan dilində vasitəsiz tamamlıq həm şəkilsiz, həm də şəkilsiz forma ilə ifadə olunur. Şəkilsiz, yəni sıfır formalı vasitəsiz tamamlıq həmişə feili xəbərin yanında gəlir; subyekt, obyekt və predikat ardıcılığı onların həm formasını, həm də funksiyasını müəyyənləşdirir.

Sintaktik baxımdan Azərbaycan dilinin nominativ quruluşunu fərqləndirən hər şeydən əvvəl vahid tipoloji xüsusiyyətlərə malik olmasıdır. Azərbaycan dilinin nominativ tipinin morfolojiya ilə bağlılığı özünü daha qabarıq göstərir.

Kontensiv tipologiyada müxtəlif dil tiplərinə, əsasən, stadial inkişafın nəticəsi kimi yanaşılır. Bu baxımdan nominativ quruluşlu hind-Avropa dilləri erqativ dillərlə müqayisə edilir. Türk dillərinin, eləcə də Azərbaycan dilinin yazılı abidələri bu dillərdə aktiv dil tipinin relikt əlamətlərinin qorunduğunu göstərir.

Açar sözlər: Morfoloji və kontensiv tipologiya. Cümlə strukturu. Neytral tip. Aktiv, erqativ və nominativ dillər. Subyekt və obyekt. Transzitiv və intranzitiv feillər.

Azərbaycan dili başqa türk dilləri kimi morfoloji tipologiya baxımından aqqlütinativ, kontensiv tipologiya baxımından isə nominativ dillər sırasına daxil olur. Cümlənin nominativ quruluşu həm aqqlütinativ, həm də flektiv dillərdə özünü göstərir.

Tipoloji dilçilik morfoloji tipologiya kimi yaranıb. Sintaktik tipologiyanın yaranması ilə cümlə üzvləri və nitq hissələrinin münasibətinə əsaslanan tipologiyanın, eyni zamanda cümlə strukturu əsasında sintaktik tipologiyanın prinsipləri müəyyənləşdirilir (6, 7, 8). Sintaktik tipologiyanın yaranması ilə tipoloji təsniflər üçün çıxış nöqtəsi kimi qəbul edilən sözün morfoloji quruluşu cümlənin strukturu ilə əvəz edilir, cümlə strukturunda tipoloji baxımdan rellevant olan əlamətlər axtarılır. Belə bir fikir var ki, tipologiya dilə, dildəki ayrıca hadisələrə bir-birindən asılı olan bir bütöv kimi yanaşmalıdır (13).

Sistemli lingvistikanın prinsipləri əsasında dilə sistem struktur münasibətləri əsasında yanaşılması tipoloji dilçiliyin də bu baxımdan inkişafına səbəb olmuş, dillərin tipoloji baxımdan təsnif prinsipləri əhəmiyyətli dərəcədə dəqiqləşdirilmişdir. XX əsrin 60-cı illərindən etibarən yeni bir tipologiya-kontensiv tipologiya və ya məzmun tipologiyası formalaşmışdır. Morfoloji tipologiya dil strukturunun formal, xarici, kontensiv tipologiya isə daxili, məzmun cəhətinə əsaslanır. Lakin morfoloji və kontensiv tipologiyalar bir-birini inkar etmir, əksinə bir-birini

tamamlayır. Linqvistik tipologiya iyerarxik münasibətlərin təsbitinə əsaslanan taksonomik təsnifatlandırmadan törəyən sistemləşmə mexanizmidir. İfadə planından məzmun planına, məzmun planından forma planına istiqamət morfoloji və kontensiv tipologiyaları bir-birinə qarşı qoyur. Tipoloji dilçilikdə dilin iyerarxik təşkilinin nəzərə alınması, səviyyələr tipologiyasının, ayrıca olaraq, leksik, semantik, sintaktik tipologiyaların yaranması, dil universalilərinin bu istiqamətli tədqiqatlara daxil edilməsi kimi müxtəlif amillər semantikanın, semantik ölçülərin tipoloji tədqiqatlara daxil olması ilə nəticələnir. Nəzərə alınmalıdır ki, kontensiv tipologiya, bütövlükdə semantik determinantlı tipologiyadır. Sintaktik tipologiyanın əsasında formalaşan kontensiv tipologiya sistemli linqvistikanın prinsipləri əsasında bütöv dil strukturunun xüsusiyyətlərinə əsaslanan təsnif prinsiplərinə malikdir. Universal subyekt-obyekt münasibətlərinin dildəki ifadəsinin dil strukturunun təsvirinə yönəlməsinin kontensiv tipologiyanın formalaşmasında ayrıca rolu olub (4, 16). Subyekt-obyekt anlayışları ilə bağlı olan qrammatik münasibətlər dilin bütün səviyyələri üçün relevantdir və bu münasibətlər, bütövlükdə linqvistik nəzəriyyə üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. Eyni tipoloji sinfə daxil olan dillərin struktur oxşarlığının əsasında subyekt-obyekt münasibətlərinin ifadəsindəki oxşarlıq dayanır. Kontensiv dil tipi müxtəlif dil səviyyələrini ehtiva edən əlamətlərin məcmusudur. Kontensiv tipologiyada dilin leksik, morfoloji və sintaktik xüsusiyyətləri əhatə olunur. Fonogrammatik vəsaitə olan intonasiya da cümlənin struktur-semantik və funksional müəyyənliyinin qazanılmasına mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bir sıra dillərdə subyekt-obyekt münasibətlərinin ifadəsində fonoloji səviyyə vahidləri də mühüm rol oynayır (5, 196-197).

Kontensiv tipologiya baxımından əsasən dörd dil tipi fərqləndirilir: sinfli dil tipi, aktiv dil tipi, leqativ dil tipi, nominativ dil tipi. Bəzən bu sıraya beşinci dil tipi- neytral dil tipi də əlavə edilir. Tədqiqatçılar belə bir cəhətə də diqqət yetirirlər ki, neytral dil tipi dedikdə real olaraq mövcud olan dilin və ya dillərin tipi deyil, bərpa edilən dilin tipi nəzərdə tutulur (94, 271). Neytral dillər təcrid olunan dillərlə əlaqələndirilir. Formal tipologiya baxımından təcrid olunan dil kimi qəbul edilən bəzi dillərdə subyekt-obyekt münasibətlərinin ifadəsi dilin leksikası ilə məhdudlaşır, lakin bu tipli dillərin kontensiv tipologiya baxımından öyrənilməsi onların struktur xüsusiyyətlərinin məzmun planı əsasında müəyyənlişməsi fikrinə gəlməyə əsas vermir (4, 227-229). Hal-hazırda bu tipə daxil edilən dillərin bir çoxu həm də erqativ və nominativ dillərin xüsusiyyətini daşıyır.

Kontensiv tipologiya baxımından dünya dillərinin böyük əksəriyyəti nominativ tipə daxil edilir. Başqa türk dilləri kimi Azərbaycan dili də nominativ dillərdəndir. Bu dildə də cümlənin nominativ strukturunun formalaşmasında dilin həm leksik, həm morfoloji, həm də sintaktik vasitələri əhəmiyyət daşıyır. Nominativ quruluşuna görə Azərbaycan dili başqa nominativ dillərlə oxşar xüsusiyyətlərə malik olduğu kimi, aktiv, erqativ və s. dillərdən də bir sıra cəhətlərinə görə fərqlənir. Azərbaycan dilində feillərin təsirli və ya təsirsizliyi onun qrammatik xüsusiyyəti kimi qəbul edilir. Bu dildə elə morfoloji göstəricilər var ki, feillərin təsirli və ya təsirsizliyinə təsir göstərə bilər; bəzi şəkilçilər təsirli feili təsirsizə və ya əksinə olaraq, təsirsiz feili təsirliyə çevirə bilər. Məsələn; çıxmaq, itmək (təsirsiz), çıxarmaq, itirmək (təsirli), yazmaq (təsirli), yazılmaq, yazışmaq (təsirsiz) və s. Lakin tədqiqatçılar haqlı olaraq göstərirlər ki, təsirlilik və təsirsizlik feilin leksik semantikasi ilə bağlıdır. Heç bir morfoloji göstəricisi olmayan istənilən feil ya təsirli, ya da təsirsiz olur: yaz, var, tut (təsirli) – bax, dön, çıx (təsirsiz). “Lakin təsirlilik və təsirsizlik həm də morfoloji kateqoriyadır. Ona görə ki, feilin təsirli və təsirsiz olması paradigmatik planda sistemli ifadəyə malikdir, təsirli və təsirsizlik sintaktik valentliyə təsir göstərir, feili sözün vasitəli və vasitəsiz obyektə münasibətini müəyyənləşdirir” (9, 199). Azərbaycan dilində feillərin təsirli və təsirsizliyi qrammatik subyektin, yəni mübtədanın formasına təsir göstərə bilmir: mübtədə bütün hallarda öz formasına görə ismin adlıq halında olan vahidlə ifadə olunur. Mübtədə cümlənin ən müstəqil üzvüdür. O,

isimlə, yaxud ismi xüsusiyyətə malik olan, isimləşən, adlıq halda olan istənilən bir söz və ya söz birləşməsi ilə ifadə olunur, cümlənin ikinci baş üzvü olan xəbəri qrammatik cəhətdən özündən asılı vəziyyətə salır; xəbər şəxsə və kəmiyyətə görə dəyişir, mübtədanın şəxs və kəmiyyətini öz üzərinə götürür. Xəbərin mübtədə ilə şəxsə görə uzlaşması daimidir. Məsələn: Mən oxuyur(am)-I ş.tək; Sən oxuyur(san)-II ş.tək; O oxuyur(o)-III ş.tək. Lakin III şəxsin cəmində kəmiyyətə görə uzlaşma pozula bilər. Məsələn: Tələbə(lər) (III ş.cəm) oxuyur(lar)-III ş.cəm; Ağac(lar) yaşıllaşır (III ş.tək) və s. Azərbaycan dilində müstəqim obyekt –vasitəsiz tamamlıq ancaq təsirli feillərlə işlənir. Bu dildə vasitəsiz tamamlıq iki cür olur: qeyri-müəyyən vasitəsiz tamamlıq və müəyyən vasitəsiz tamamlıq. Qeyri-müəyyən vasitəsiz tamamlıq sıfır forma ilə ifadə olunur, tamamlığın bu növünün xüsusi şəkli əlaməti yoxdur. Azərbaycan dilçiliyində qeyri-müəyyən vasitəsiz tamamlığın bəzən qeyri-müəyyən təsirlik hal (10,197), bəzən isə adlıq halla ifadə olunduğu göstərilir. Xüsusi şəkli əlamətə malik olmayan vasitəsiz tamamlıq qeyri-müəyyənlik bildirir. Belə ki, “şagird dəftəri aldı” cümləsində məlumat verənlə dinləyən arasında onlara vaxtilə və ya söhbət zamanı məlum olan bir əşyadan (obyekt) söhbət gedirsə, “şagird dəftər aldı” cümləsində, ümumiyyətlə, qeyri-müəyyən bir əşya-dəftər haqqında söhbət gedir (1, 141). Qeyri-müəyyən vasitəsiz tamamlıq həmişə aid olduğu feili özvün yanında gəlir. Belə cümlələrdə subyekt (S), obyekt (O) və predikatın (P) vahid sıralanma qanunauyğunluğu var. Cümlədə SOP ardıcılığı subyekt və obyektin formasını və funksiyasını müəyyənləşdirir. Müəyyən vasitəsiz tamamlıqlar müəyyən təsirlik halda olur (Şagird dəftəri aldı və s.). Belə cümlələr də SOP ardıcılığına malikdir. Lakin aktual üzlənmə, tema rema münasibətlərinə, məntiqi vurğunun təsirinə görə bu tipli cümlələrdə vasitəsiz tamamlıq yerini dəyişə, mübtədadən əvvəl işlənə, feili xəbərdən müxtəlif üzvlər vasitəsi ilə ayrılı bilər.

Azərbaycan dilində vasitəsiz tamamlıq hallana bilən bütün söz və söz birləşmələri ilə ifadə oluna bilər. Lakin bu baxımdan da qeyri-müəyyən vasitəsiz tamamlıq müəyyən vasitəsiz tamamlıqdan və vasitəli tamamlıqdan fərqlənir. Müəyyən vasitəsiz tamamlıq və vasitəli tamamlıqlar müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik kateqoriyası ilə bağlı olaraq daha geniş, qeyri-müəyyən vasitəsiz tamamlıqlar isə məhdud ifadə vasitələrinə malikdir. Belə ki, Azərbaycan dilində qeyri-müəyyən vasitəsiz tamamlıqlar müəyyənlik bildirən söz və söz birləşmələri, xüsusi isimlər, yiyəlik və qayıdış əvəzlilikləri, bir qrup feili sifət və feili sifət tərkibləri və s. ilə ifadə olunmur (1, 140).

Tipoloji tədqiqatlarda nominativ dillərdə feilin təsirli və təsirsizliyi feillərin transizitiv və intranzitivliyi kimi qiymətləndirilir. Azərbaycan dilində təsirli feillər həm vasitəsiz, həm də vasitəli tamamlıqlarla, təsirsiz feillər isə ancaq vasitəli tamamlıqlarla işlənə bilər. Feillərin təsirli və təsirsizliyi nominativ dil tipinin xüsusiyyətidir. Kontensiv tipologiya baxımından fərqləndirilən erqativ və aktiv dillərdə təsirlilik kateqoriyası və bunun subyekt obyekt münasibətlərinə təsiri özünü göstərmir. Erqativ dillərdə leksik-semantik baxımdan agentiv və faktitiv leksemlər bir-birinə qarşı durur. Başqa sözlə desək, şəklini dəyişdirən, başqa şəkllə düşən hərəkəti bildirən qoparmaq, sındırmaq kimi feillərlə, şəklini dəyişməyən hərəkət və ya vəziyyəti bildirən öpmək, yatmaq kimi feillər bir-birinə qarşı durur. Bu qarşıdurma Azərbaycan dilində təsirli və təsirsiz feillərin qarşıdurmasına qismən uyğun olur. Lakin bir sıra dillərdə bu qarşıdurmadan kənarda qalan feillər də müşahidə edilir. Eyni feil həm absolyut, həm də erqativ konstruksiyalarda işlənir. Avar dilində ekana feili “qırmaq”, həm də “qırılmaq” mənasında işlənir. Məsələn; İstəkan bekana “Stəkan qırıldı”, Vacas istəkan bekana “Qardaçım stəkanı qırdı”. Erqativ dillərdə labil və stabil strukturlar fərqləndirilir. Stabil strukturlu dillərdə birinci halda cümlədə müstəqim obyekt olanda real subyekt erqativ halda olur, feil isə təsirli feillərin xüsusiyyətini daşıyır. Stabil strukturlu dillərdə isə agentiv feillər agensin erqativ formasını tələb edir. Erqativ dillərdə sintaktik səviyyədə aktant-predikativ münasibətləri erqativ və absolyut konstruksiyaların qarşıdurmasında özünü göstərir. Morfoloji səviyyədə isə bu, ad sistemində

erqativ və absolyut halların, feillərin təsniflənməsində isə erqativ və absolyut cərgənin qarşıdrumasında özünü göstərir.

Aktiv dillərdə isimlər aktiv və inaktiv olmaqla iki başlıca qrupa ayrılır. İsimlərin aktiv sinfinə insan, başqa canlı və bitkilərlə bağlı sözlər, inaktiv sinfə isə başqa cansız varlıqların adları daxil olur. Eyni zamanda feili leksemlər aktiv və stativ feillərə ayrılır. Aktiv feillərə, əsasən, hərəkət feilləri, stativ feillər isə hal-vəziyyət bildirən feillər daxil olur. Nominativ quruluşlu Azərbaycan dilindən fərqli olaraq, bu dillərdə təsirli və təsirsiz feillər differensiallaşmayıb. Ölmək-öldürmək, qurumaq-qurutmaq, yanmaq-yandırmaq kimi anlayışlar çox zaman bir feil vasitəsilə sinkretik şəkildə ifadə olunur. Aktiv feili xəbər əksər hallarda aktiv sinfə, stativ feili xəbərlər isə inaktiv sinfə daxil olan isimlərlə ifadə olunmuş mübtəda ilə işlənir. Bu dillərdə feillərin şəxs şəkilçiləri də aktiv və inaktiv olmaqla iki qrupa ayrılır. Aktiv şəxs şəkilçiləri aktiv feillərin, inaktiv şəxs şəkilçiləri isə stativ feillərin subyektini bildirməyə xidmət edir. Eyni xüsusiyyət ismin hallanmasında da müşahidə olunur. Bir sıra hallarda ismin aktiv və inaktiv halları qarşıdurma təşkil edir, aktiv və stativ feillərin mübtədasını fərqləndirməyə xidmət edir.

Azərbaycan dili nominativ quruluşuna görə sinfi dillərə də qarşı durur. Sinfi dillərdə ismi leksika müəyyən siniflərə ayrılır. Bu bölgünün əsasında canlı və cansız qarşıdruması dayanır. Bununla yanaşı, müxtəlif dillərdə siniflərə görə bölünmə insan, heyvan, bitki siniflərini, əşyaların fiziki xüsusiyyətlərinə görə qarşıdruması və s.-ni əhatə edə bilər. Siniflərə görə bölünmə bu dillərdə feili leksemlərin fərqli ifadəsinə səbəb ola bilmir. Sinifli dillərdə feilin morfoloji strukturu material bütövlüyü və funksional diffuzluğu ilə seçilir. Bu dillərdə subyekt-obyekt münasibətlərinin ifadəsində şəxs göstəriciləri ayrıca əhəmiyyətə malik olur. Sinifli dillərdə aktiv, erqativ və nominativ dillərdə özünü göstərməyən xüsusi bir sistemlə, şəxs kateqoriyasının daha ümumi sinif kateqoriyasına tabe olduğu bir sistemlə qarşılaşırıq. Başqa bir tərəfdən sinifli dillərdə feilin növ kateqoriyasında aktiv və passivin nominativ dillərdəki qarşıdruması da yoxdur.

Nominativ dil kimi Azərbaycan dilini başqa dillərə qarşı qoyan həm də bu dildəki növ kateqoriyasıdır. Feilin növ kateqoriyası aktiv və erqativ dillərdə müşahidə olunmur. Bir sıra erqativ dillərdə feillərdəki məlum və məchulluq morfoloji vasitələrlə deyil, yalnız kontekst və söz sırasının köməyi nəticəsində aydınlaşır. Qeyd edildiyi kimi, aktiv dillərdə feillər aktiv-passiv, erqativ dillərdə isə agentiv-faktiv qarşıdrumasında olurlar. Feilin növ kateqoriyası isə təsirlilik-təsirsizlik qarşıdrumasının yaranması ilə bağlıdır. Ona görə də feilin növ kateqoriyası nominativ dillərdə özünü göstərir. Onu da qeyd etmək ki, Azərbaycan dilində feilin növ kateqoriyası özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə seçilir. Feil növləri subyekt, obyekt və predikat arasındakı müxtəlif münasibətlərin ifadə forması kimi və məəyyən konstruksiyalar daxilində sintaktik və semantik vahidlərin uyğunluğunun ifadə forması kimi qiymətləndirilir (5, 210). Tədqiqatçılar belə bir cəhətə diqqət yetirirlər ki, bu baxışların heç biri "Azərbaycan və eləcə də türk dillərində növ kateqoriyasının sərhədlərini müəyyənləşdirməyə imkan vermir" (11,87). Həqiqətən də Azərbaycan dilində qarşılıq-müştərək və icbari növdə olan feillərdə işin müəyyən subyekt tərəfindən icra olunması mahiyyətə məlum növdə olan feillərdən fərqlənmir. Müasir Azərbaycan dilində bəzən məlum və qayıdır növlər bir-birini əvəz edir: Günəş doğdu. Günəş doğuldu. Müasir salar dilində məlum və məchul feillərin bəzən kontekst daxilində bir-birini əvəz etməsi, bir sıra türk dillərində feil növlərinin semantik cəhətdən qarışıqlığı feilin növ kateqoriyasının daha sonralar formalaşması fikrini təsdiq edir (11, 88). Lakin bütün bunlar müasir Azərbaycan dilində növ kateqoriyasının mövcudluğunu, feil növlərinin bu dilin nominativ quruluşu ilə bağlı olduğunu inkar etmir. Azərbaycan dilinin nomiantiv quruluşu bu dilin hal sistemində də özünü göstərir. Müasir Azərbaycan dilində ismin altı halı vardır: adlıq, yiyəlik, yönlük, təsirlik, yerlik, çıxışlıq. Aktiv və erqativ dillərdən fərqli olaraq, nominativ

quruluşlu Azərbaycan dilinin hal sistemində özünəməxsus yer tutur. Belə bir fikir var ki, genitiv adlıq və təsirlik halların transpozisiyasıdır. Bu isə yiyəlik halın nominativ dillərdə nə üçün öz ifadəsini tapmasına aydınlıq gətirir. Təsadüfi deyil ki, yiyəlik hal nominativləşən bəzi erqativ dillərdə də özünü göstərir. Nominativ dillər üçün xarakterik olan yönlük və birgəlik hallar da aktiv və erqativ dillər üçün xarakterik deyil. Nominativ dillərdə vasitəli və vasitəsiz obyektlər bir-birinə qarşı dursalar da, onların heç biri subyekt funksiyasını öz üzərinə götürə bilmir. Bunun əksinə olaraq, erqativ dillərdə təsirlik hala ehtiyac qalmır. Belə ki, bu dillərdə təsirlik halın funksiyası absolyut halın semantikasına, yönlük və tvoritelniy halların semantikasi isə erqativin semantikasına daxil olur.

Sintaktik baxımdan nominativ dilləri fərqləndirən, hər şeydən əvvəl, cümlənin vahid tipoloji xüsusiyyətlərə malik olmasıdır. Bu dillərdə xəbərin tranzitiv və intransitiv feillərlə ifadə olunmasından asılı olmayaraq cümlə vahid konstruksiyası ilə seçilir.

Tipoloji araşdırmalar onu göstərir ki, müasir nominativ dillər öz strukturunda başqa dil tiplərinin qalıq əlamətlərini saxlayır. Belə bir fikir var ki, türk dilləri sinifli dil tipindən aktiv dil tipinə doğru inkişaf etmiş, sonralar bu aktiv dil nominativ dilə çevrilmişdir (2, 330). Bir sıra hallarda nominativ dillər erqativ dillərin təkamülünün nəticəsi kimi qəbul edilir. Dillərin mərhələli inkişafını əsaslandırmağa çalışan Q.A.Klimovun fikrinə görə, erqativ dillər nominativ dillərə nisbətən arxaik struktura malikdir, aktiv dillər isə tarixən erqativ və nominativ dillərə doğru inkişaf etmişdir (4, 202). Nominativ quruluşlu türkdilləri, eləcə də Azərbaycan dilində aktiv dil tipinin reliktdə əlamətləri özünü göstərməkdədir.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev Ə.Z., Seyidov Y.M., Həsənov A.T. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. IV hissə, Bakı, Maarif, 1985.
2. Qırçak M.D kəmiyyət anlayışının dildə ifadəsi, Bakı, Elm, 2000.
3. Касевич В.Б. Семантика. Синтаксис. Морфология, М, 1988
4. Климов Г.А. Принципы контенсивной типологии, М, Наука, 1983.
5. Климов Г.А. Типология языков активного строя, М, Наука 1977.
6. Мещанинов И.И. Номинативные и эргативные структуры предложения, М, Наука, 1984
7. Мещанинов И.И. Структура предложения, М-Л, Изд.во АН СССР, 1963.
8. Мещанинов И.И. Члены предложения и части речи. М-М. 1963.
9. Мəmmədov M. Dilçiliyə giriş (dərs vəsaiti), Bakı, “Ləman nəşriyyat poliqrafiya” MMC, 2017.
10. Müasir Azərbaycan dili, III cild. Sintaksis, Bakı, Elm. 1981.
11. Novruzov M.D. Azərbaycan dilində məchul feilin formalaşma tarixi // Azərbaycan dili tarixi məsələləri elmi əsərlərin temalı toplusu, Azərbaycan universiteti nəşriyyatı, Bakı, 1989.
12. Seyidov Y.M. Azərbaycan dilinin qrammatikası, morfologiya.
13. Скаличка В.О. Современном состоянии типологии // Новое в лингвистике, М, Изд-во иностранном литературы, 1963.

U. Aliyeva

Nominative structure of the sentence in Azerbaijani language
with contextual typology

Summary

Contextual typology is a semantic deterministic typology based on the expression of the language of universal units of the content plan. From the point of view of contextual typology, the Azerbaijani language is nominally structured, like other Turkic languages. A contextual typology based on the principles of systemic linguistics covers the hierarchy of the structure of the language, taking into account the phonetic-phonological, lexical, morphological and syntactic features of the language. The verb in the Azerbaijani language, regardless of the semantics of the token, whether it is transitive or intransitive, is a grammatical subject - the subject is always in the nominative case. Direct object is used only by transitive verbs. Direct addition is expressed either by a suffix or without a suffix in the Azerbaijani language. Without a suffix, a direct object always comes with a verb; the subject, object, and sequence of predicates determine both their form and function.

The syntactic aspect of the Azerbaijani language is, first of all, unique typological features.

In a contextual typology, various types of languages are considered mainly as a result of stage development. That is why nominative structured Indo-European languages are compared with ergative languages. Written monuments of the Turkish and Azerbaijani languages show that these languages retain the relic features of the active language type.

Key words: Morphological and contextual typology. The structure of the proposal. Neutral type. Active, ergative and nominative languages. Subject and object. Transitive and intransitive verbs.

У. Алиева

Номинативная структура предложения на азербайджанском языке
с точки зрения контекстуальной типологии

Резюме

Контекстуальная типология - это семантическая детерминированная типология, основанная на выражении языка универсальных единиц плана содержания. С точки зрения контекстуальной типологии, азербайджанский язык номинально структурирован, как и другие тюркские языки. Контекстуальная типология, основанная на принципах системной лингвистики, охватывает иерархию структуры языка с учетом фонетико-фонологических, лексических, морфологических и синтаксических особенностей языка. Глагол в азербайджанском языке, независимо от семантики лексемы, является ли он переходным или непереходным, является грамматическим предметом – подлежащее всегда на именительном падеже. Посредственное дополнение используется только переходными глаголами. Прямое дополнение выражается либо суффиксом, либо без суффикса на азербайджанском языке. Без суффикса прямое дополнение всегда идет с

глаголом; субъект, объект и последовательность предикатов определяют как их форму, так и функцию.

Синтаксический аспект азербайджанского языка - это, прежде всего, уникальные типологические особенности. В контекстуальной типологии различные типы языков рассматриваются, главным образом, в результате стадияльного развития. Вот почему номинативные структурированные индийско-европейские языки сравниваются с эргативными языками. Письменные памятники турецкого и азербайджанского языков показывают, что эти языки сохраняют реликтивные особенности активного языкового типа.

Ключевые слова: Морфологическая и контекстуальная типология. Структура предложения. Нейтральный тип. Активные, эргативные и номинативные языки. Предмет и объект. Переходные и непереходные глаголы.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 21.06.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 01.08.2019

Filologiya elmləri doktoru, professor Məmmədli Novruzov tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.